

Bernard Hendrik Slicher van Bath

12 februari 1910 – 27 september 2004

Op 27 september 2004 overleed, 94 jaren oud, Bernard Hendrik Slicher van Bath, de belangrijkste Nederlandse economisch-historicus van de tweede helft der twintigste eeuw. Hij was dit door zijn grote veelzijdigheid, indrukwekkende productie en voortdurende streven naar methodologische vernieuwing, resulterend in een oeuvre dat zich onderscheidt door een historisch-statistische aanpak van het zorgvuldig op waarde en betrouwbaarheid getoetste archiefmateriaal en aandacht voor lange-termijn ontwikkelingen.

Afkomst en vormingjaren

Slicher van Bath werd op 12 februari 1910 te Leeuwarden geboren, enig kind in het gezin van een beroepsmilitair. De jonge jaren van Bernard waren niet gemakkelijk. Wegens zijn beroep, veranderde de vader vaak van woonplaats zodat zijn zoon vijf lagere en twee middelbare scholen bezocht. Het was niet bevorderlijk voor diens schoolresultaten, temeer daar hij door ziekte veel moest verzuimen. Niettemin behaalde Bernard op zeventienjarige leeftijd het HBS-diploma. Er volgde een begrijpelijke reactie op de voor hem drukkende ervaring. Zijn voornemen geschiedenis te gaan studeren noodzaakte tot het afleggen van staatsexamens Latijn en Grieks. Daar deed hij drie jaren over. Achteraf heeft hij nimmer getreurd dat hij in 1930 op twintigjarige leeftijd geschiedenis ging studeren. Hij was er nu in alle opzichten voor uitgerust.

De keuze voor geschiedenis was al op de HBS in Groningen gedaan onder invloed van de inspirerende lessen – in het jaar 1925-1926 – van ons vroegere medelid in de Akademie P.J. van Winter, wiens aristocratische optreden en zijn voor Groningers wel heel verfijnde manier van spreken diepe indruk maakten.

Tijdens de studie aan de Groningse universiteit wekte I.H. Gosses blijvende belangstelling bij Slicher van Bath voor de middeleeuwen, zoals A.E. van Giffen met zijn colleges en excursies voor prehistorie en archeologie. Na het kandidaatsexamen werd de studie voortgezet in Utrecht, niet als een bewuste keuze maar weer ten gevolge van een verhuizing naar Bilthoven (1933), in dit geval een zeer heilzame. Mediëvistiek bij O.A. Oppermann was in 1937 het hoofdvak voor het doctoraal examen, geflankeerd door nieuwe geschiedenis bij G.W. Kernkamp, algemene en vaderlandse geschiedenis bij P. Geyl en Nederlandse letterkunde bij C.G.N. de Voofs als bijvakken.

Oppermann was van beslissende betekenis. Diens vak werd grondig geleerd, paleografie en oorkondenleer in het bijzonder, daarna verdiept en verbreed dankzij een in 1936 aanvaard assistentschap. Grote aantrekkingskracht oe-

fende de Franse historicus Marc Bloch uit en het door dit geredigeerde tijdschrift *Annales d'histoire économique et sociale*. Na de tweede wereldoorlog zou rond dit tijdschrift de school van de Annales ontstaan, waarmee Slicher van Bath zich sterk verwant voelde.

Van archief naar universiteit

Voor de aanvang van zijn studie was de jonge historicus zich er al sterk van bewust: hij wilde geen leraar worden maar een toekomst in het archief zoeken. Na de beëindiging van het assistentschap in 1939 liep hij daartoe een jaar stage aan het rijksarchief in Gelderland en legde in 1941 het examen wetenschappelijk archiefambtenaar eerste klasse af. Een baan in de gekozen richting was echter niet beschikbaar. Een oplossing gaf Oppermann door opnieuw een assistentschap aan te bieden. Het zou van korte duur zijn. In het najaar van 1942 nam Slicher van Bath uit principiële overwegingen zijn ontslag. Oppermann, een Duitser van origine hoewel geen nationaal-socialist, had een onderzoek ontworpen naar de Nederlandse kolonisatie in het 'Oostland' (Oost-Europa) tijdens de middeleeuwen, dat volkomen in strijd was met de vrijheid van onderzoek. De uitkomsten stonden bij voorbaat vast. Tevoren had Oppermann een dissertatie-onderwerp aan de hand gedaan, de nederzettingsgeschiedenis van Oost-Nederland tussen 500 en 1500. Nu deze hoogleraar niet meer in aanmerking kwam om als promotor op te treden zocht Slicher van Bath in 1943 contact met Jan Romein en bezocht deze na diens bereidverklaring enige malen op verschillende onderduikadressen. In zijn proefschrift, getiteld *Mensch en land in de middeleeuwen. Bijdrage tot een geschiedenis der nederzettingen in Oostelijk Nederland* (628 blz.) bestreed de auteur vele traditionele opvattingen, zoals het agrarisch communisme in de oertijd, de Germaanse oorsprong van de marken en de Saksische herkomst van de Oost-Nederlanders. Op 20 november 1945 vond de promotie bij Romein in Amsterdam plaats, wegens de vele vernieuwende kwaliteiten, cum laude.

Viel eerder de beroepskeuze van Slicher van Bath op het archiefwezen, er waren krachten werkzaam die het anders met hem voorhadden. In 1946 was hij weliswaar benoemd tot chartermeester aan het Rijksarchief in Gelderland, hetzelfde jaar gevolgd door de bevordering tot rijksarchivaris van Overijssel in Zwolle, maar in 1948 deed de Groningse universiteit met succes een beroep op hem voor de leerstoel economische geschiedenis in de dat jaar opgerichte economische faculteit. De toenmalige Landbouwhogeschool in Wageningen volgde in 1949 met de benoeming van Slicher van Bath tot buitengewoon hoogleraar in de agrarische-economische en sociale geschiedenis. Sinds 1956 wijdde hij zich uitsluitend aan de Landbouwhogeschool, nu als ordinarius in

de agrarische geschiedenis, zonder nadere toevoeging. Het onderwijs aan niet-historische studenten in Groningen en Wageningen vormde een positieve uitdaging. Slicher van Bath doceerde in een combinatie van hoor- en werkcolleges, steeds in een afwisseling van onderwerpen en zinvol in verband met de latere werkring van de studenten. Een memorabel voorval vond plaats in 1951, toen de economiestudenten in Groningen een college over de geschiedenis van Latijns-Amerika verkozen. In Wageningen werd het onderwerp een vast onderdeel van de collegestof voor de studenten in de niet-westerse sociologie, dit met het oog op hun toekomstige ontwikkelingswerk in Zuid- en Midden-Amerika. Het was het begin van een nieuwe en blijvende interesse.

De Wageningse school

De Nederlandse economische geschiedenis raakte daarmee niet op de achtergrond. Er doemde een nieuw hoofdwerk op, dat als plan tevoren was gevormd in de werkring op het rijksarchief van Overijssel. Daar lag het Statenarchief, gevuld met resoluties en rekeningen uit de zeventiende en achttiende eeuw. De archivaris zou daarvan een inventaris moeten samenstellen. Als hoogleraar zette Slicher van Bath het eerder begonnen onderzoek voort en publiceerde in 1957 *Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland in Overijssel*. Het omvangrijke boek (768 blz.) besloeg de periode 1600 tot 1795 en was om te beginnen opmerkelijk wegens zijn innovatieve karakter. Methoden en technieken uit de sociale wetenschappen waren toegepast onder uitputtende benutting van het kwantitatieve materiaal. Voor het eerst in de Nederlandse geschiedschrijving werd hier een analyse gegeven van een platelands-samenleving met nadruk op kwantitatieve aspecten en lange-termijn ontwikkelingen. Verrassend als uitkomst van het onderzoek was de sterke groei van de bevolking in de eerste helft van de achttiende eeuw, vooral in Twente. Deze groei veroorzaakte economische en sociale spanningen die tot veel armoede leidden maar ook tot impulsen zoals de expansie van de textielnijverheid in de Twentse steden. De theoretici van de economische groei waren met deze studie gediend wegens de analyse van de factor bevolking in een gewestelijke economie, die nog niet was aangeraakt door een modern-kapitalistische ontwikkeling. Het boek was tevens de aankondiging van een programma van onderzoek met betrekking tot de overige Nederlandse gewesten. In Wageningen werd daartoe in 1956 de Afdeling Agrarische Geschiedenis opgericht met als orgaan de A.A.G. Bijdragen, tot op heden meer dan veertig delen tellend en daarin studies van gewestelijke en nationale aard, vaak ook de agrarische bedrijfstak ruim overschrijdend.

Deze activiteiten en de uitstraling ervan in binnen- en buitenland deden de naam Wageningse school ontstaan. Slicher van Bath zelf had er weinig mee op, maar achteraf lijkt het me zowel eervol als typerend dat juist deze historische school binnen een Landbouwhogeschool ontstond en de naamsbekendheid ervan, ook internationaal, vergrootte. Drie jaren later droeg Slicher van Bath daar nogmaals toe bij met de publicatie van zijn nu ook geografische grenzen verleggende, derde hoofdwerk *De agrarische geschiedenis van West-Europa* (500-1850), in 1960 verschenen (416 blz.) In zijn Tilburgse filmportret heeft Slicher van Bath in 1984 gememoreerd hoe hij een aantal uitgevers benaderde om tot een zo laag mogelijke verkoopprijs van het boek te komen ten behoeve van de betaalbaarheid voor zijn studenten. Dat het zo vlot verkocht, vele malen herdrukt, schreef hij bescheiden aan de lage prijs toe en niet aan de grote kwaliteiten van zijn werk, dat vervolgens in het Engels (1963), Japans (1970), Italiaans (1972), Spaans (1974), Portugees (1984) en Koreaans (2004) werd vertaald. De daaruit voortvloeiende wereldfaam bezorgde de auteur talrijke buitenlandse uitnodigingen. Tijdens zijn gasthoogleraarschap in Chicago (1967-1968) maakte Slicher van Bath kennis met de toen opkomende New Economic History en de cliometrie, kort gezegd de kwantitatieve benadering van de economische geschiedenis. Het leidde in 1969 tot een artikel over nieuwe wegen in de Amerikaanse economische en sociale geschiedenis.

De weg naar Latijns-Amerika

Na afloop van het verblijf in Chicago volgde een uitvoerige reis naar Latijns-Amerika. In de jaren daarop werd de verkenning van dit continent voortgezet. Het knoopte aan bij de interesse die eerder in Groningen was ontstaan en in Wageningen verdiept. Ook andere Europese historici als C. Verlinden, H. Kellenbenz en Ch.R. Boxer hadden zich rond 1960 gewend tot de geschiedenis van Latijns-Amerika, parallel aan de bestaande beoefening in de Verenigde Staten. Slicher van Bath voegde zich nu bij deze internationale groep. Een gelukkige omstandigheid daarbij was dat in 1973 de functie van directeur van het Interuniversitair Centrum voor Studie en Documentatie van Latijns-Amerika, het CEDLA, te Amsterdam vrij kwam. Slicher van Bath bekleedde de functie tot zijn pensioengerechtigde leeftijd in 1975. Bijzondere hoogleraarschappen in de geschiedenis van Latijns-Amerika volgden in Leiden van 1976 tot 1981 en op de Rogier-leerstoel te Nijmegen in 1983.

Geleidelijk kwam ook in de publicistische activiteit de nadruk op de geschiedenis van Latijns-Amerika te liggen, speciaal Spaans-Amerika in de koloniale tijd. Een nieuwe aanpak en nieuwe methoden waren vereist, die aandacht met zich brachten voor culturele geschiedenis in samenhang met econo-

mische en sociale aspecten. Een vruchtbare samenwerking hierin ontstond met de jonge historicus A.C. van Oss. Nogmaals gaf Slicher van Bath blijk van grote werkkraft toen hij na acht jaar materiaal verzamelen en drie jaar schrijven in 1998 een boek van ruim zeventienhonderd bladzijden publiceerde over de geschiedenis van de geschiedschrijving van Latijns-Amerika, onder de titel *De bezinning op het verleden in Latijns-Amerika 1493-1820, auteurs, verhalen en lezers*. Hetzelfde jaar verscheen als een pendant, maar nu veel beknopter, nog geen honderd bladzijden, *Leven met het verleden, een terugblik op de eigen afgelegde weg*, of zoals Slicher van Bath schreef: 'Voor mij was het steeds een speurtocht vol verrassingen en avontuur en zo is het tot op de huidige dag gebleven'.

De persoon

Als persoon was Slicher van Bath een gelukkige combinatie van werkzaamheid en lenigheid van geest, geïnteresseerd in de medemens en voor velen binnen en buiten zijn vak een vertrouwd raadsman. Zeker geen bestuurder van nature maar wel uit plichtsbef. Zo was hij van 1973 tot 1978 voorzitter van het Nederlands Historisch Genootschap en vervulde hij sinds 1945 een vijftigtal bestuursfuncties in het organisatieleven van de geschiedenis en het archiefwezen. In 1960 werd hij lid van onze Akademie. Als lid van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad tussen 1959 en 1967 was hij naar het woord van een ooggetuige steeds behulpzaam en geïnteresseerd in het werk dat de medeleden onder handen hadden, de ideale gesprekspartner.

Eerbewijzen vielen hem ten deel, het eredoctoraat van de Vrije Universiteit Brussel, de prijs voor meesterschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en de Groningse Ubbo Emmiuspenning, alle in 1974. In 1977 werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Zijn laatste twee jaren waren moeizaam ten gevolge van ziekte, maar nog in 2004 tekende Slicher van Bath enige herinneringen op, speciaal gewijd aan de vijftenzestig jaren van samenwerking met zijn echtgenote J.P. de Jong, met wie hij zich in 1939 verloofd had, waarop in 1941 het huwelijk was gevolgd. Zij was hem steeds tot grote steun geweest, metgezellin ook op de vele reizen in binnen- en buitenland.

Op 27 september 2004 kwam een einde aan een leven dat gewijd was aan de beoefening van de geschiedenis, de sfinx met de vele paradoxen, een speurtocht met een telkens terugwijkende horizon, zoals Slicher van Bath zelf in 1998 constateerde. Op die speurtocht was hij een pionier, die vele vondsten deed en daarin anderen volop liet delen.

Een bibliografie (1940-1997) in het in de tekst genoemde *Leven met het verleden* (1998). Dank aan de heren W.D. Brouwer te Ede en dr. H.J. Scheffer te Rotterdam voor enige aanvullende gegevens.